

DOBROGEA — PUNTE DE LEGĂTURĂ INTRE BIZANȚ, ORİENTUL APROPIAT ȘI CULTURA VECHE ROMÂNEASCĂ

Corina Nicolescu

Pentru întreaga Europeană secolul X—XI reprezintă un moment hotăritor, care va determina statonicarea cadrului politic și social propriu evului mediu, precum și dezvoltarea unei noi culturi, pe ruinele celei helenistice și romane, datorită impulsurilor „barbare” și orientale. În lumenă importanțelor descoperiri recente, același etapă ne apare tot atât de decisivă pentru evoluția ulterioară politică, socială și culturală a teritoriului românesc. Ne apără așă clar faptul că deplina maturizare pe toate planurile, constată în secolul al XIV-lea, odată cu constituirea statelor feudale românești își are rădăcini mai adinții, care se pot urmări încă din secolul X—XI. În vremea aceasta, pe străvechiul fond local dominat de cultura lemnului, reînviată puternic în mileniul I, odată cu migrațiile, nu înceasă însă pilpliri ale civilizației romane pe tot cuprinsul țării, deoarece Dobrogea și întreaga parte învecinată Dunării continuă pînă în secolul al VII-lea să trăiască în atmosferă culturală romano-bizantină. În secolul al X-lea se constată dintr-o dată, prin restabilirea la Dunărea de Jos a autorității Imperiului, o adevărată explozie de materiale bizantine, procedee aplicate în construcții etc. În acest context rolul Dobrogei este fără îndoială hotăritor. Rezultatele cercetărilor arheologice și epigrafice, întreprinse în această parte a țării noastre în ultimele trei decenii, au pus într-o nouă lumină întreaga viață a acestui ținut, în trecut. Pe lîngă numărul impresionant de vestigii traco-dace și greco-romane, au fost date la iveală mărturii bogate și grăboare atît pentru cunoașterea culturii romano-bizantine din secolele IV—VII la Dunărea de Jos, cît și pentru înțelegerea procesului de constituire a artei românești, așă cum o cunoaștem în secolul al XIV-lea.

Preocupindu-mă încă de lungă vreme de cercetarea relațiilor dintre lumea românească, Bizanț și Orientul apropiat pentru a surprinde ideile, concepțiile, procedeele mestesugărești și formele artistice, care au rodit în chip original încă trei secole după cucerirea Constantinopolului de către Mahomet II, pe teritoriul țării noastre, am desprins cîteva observații și încheieri, pe care le voi sintetiza în rînduri de față. Însemnatatea monumentelor dobrogeni — cetăți, băzilici, biserici, locuințe etc. — purtînd pecetea tehnicii și concepției romano-bizantine, al căror număr sporește de la an la an, împreună cu toate celelalte vestigii de cultură ma-

terială și cu obiectele de artă¹, ne apare cu atât mai evidentă, cu cît privim în ansamblu procesul de constituire și evoluția ulterioară a gindirii artistice românești. Stringind cu migală toate informațiile și materialele descoperite în urmă cu cel puțin șapte-opt decenii, la care se adaugă îndeosebi cele recente, legind aspectele artei dobrogene de acelea ale artel din orașele porturi ale Moldovei și de cele aflate în zona subcarpatică a Tânără Românești, treceind mai departe la nord lanțul Carpaților pe valea Streiului, iar la est pînă la Siret, Putna, Suceava, Iași etc., se pot desprinde cîteva etape bine distinse ale relațiilor sumii românești cu Bizanț și Oriental Apropiat, Dobrogea avînd rolul unei adevărate plăci turante pînă către sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Sub raport cronologic ne apar clar trei mari perioade în legăturile cu cultura marelui imperiu bizantin și cu Oriental Apropiat. Prima este aceea care se situează în secolele IV—VI, continuindu-se mai slab și în veacul următor. Urmele celor treizeci și două de bazilici, pe baza unui inventar făcut în anul 1970², îmbogățit însă de atunci cu epocala descoperire a martirionului și bazilicii de la Niculitel³, la care se adaugă cele cca. o sută cincizeci de capete și diferite fragmente arhitectonice sculptate, precum și un număr impresionant de obiecte mărunte de ceramică și podoabă, vădesc efervescența culturală, impulsionată de contactul cu lumea bizantină în zona Dunării de Jos, cu ramificații mai adînci în inima teritoriului românesc de la nordul marelui fluviu. Adunând sistematic toate aceste mărturii aflate la Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Noviodunum, Troesmis, Argamum, Axiopolis, Capidava etc., se poate delimita clar pe teritoriul românesc ca și în ansamblul imperiului bizantin o nouă zonă de artă provincială bizantină, care va trebui să-și găsească un loc de seamă nu numai pe hărțile istorice și în tratatele de artă și cultură românească dar și în studiile de caracter general privind istoria și cultura Bizanțului⁴. Domnia împăratului Justinian (527—565) marchează în Dobrogea și de-a lungul Dunării pînă la Drobeta-Turnu-Severin o excepțională etapă de înflorire, care va suferi spre sfîrșitul secolului al VI-lea, agonizind în veacul următor, prin trecerea în aceste părți a slavilor și bulgarilor. În urma tuturor acestor descoperiri un fapt se desprinde azi împede și anume, continuitatea stăpînirii romano-bizantine în Dobrogea⁵ și pe tot cursul Dunării și participarea lumii locale la viața nouă, înfloritoare pe fjordul Bosforului, odată cu stabilirea aici a „Noii Rome” — Constantinopol — care va constitui la rindul său o adevărată puncte de legătură între Europa și Oriental Apropiat.

Cea de a doua etapă care ne interesează chiar intr-o măsură mai mare, fiind mai strîns integrată procesului de formare a culturii românești este aceea a secolelor X—XIV, cind relațiile cu marelul imperiu sunt turburate de invazia pe-negilor, cruciada a IV-a și distrugătoare valangă tătară asupra Europei sud-estice. Constatăm în această vreme că aceea reinviere a formelor superioare de cultură bizantină, un adevărat proces de „rebizantinizare” a lumii românești, are ca bază tot pămîntul Dobrogel cu prelungirea ei spre vest de-a lungul Dunării și spre nord-est pînă la Maurocastron. Din înțîntul de la Dunărea de Jos se vor răspinde ceramica și podoabele ca și procedeele constructive, așa cum le cunoaștem

1. Ion Barnea, Octavian Ilieșcu, Corina Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, București, 1971. În această lucrare sunt cuprinse cele mai caracteristice obiecte romano-bizantine și bizantine aflate pe teritoriul sării noastre, de asemenea ea oferă cea mai complicită bibliografie privind acest domeniu, p. 201—222.

2. Corina Nicolescu, *Mostenirea artel bizantină în România*, București, 1971, p. 47, nota 32.

3. Victor H. Baumgärtel, *Bazileea cu „marrylicon” din epoca romanătăii tîrziu*, descoperită la Niculitel (jud. Tulcea), Bulinul Monumentelor Istorice, 1972, XLI, 2, p. 17—26.

4. D. Talbot Rice, *Byzantine Art*, Harmondsworth, 1968. În cele două hărți ale imperiului Bizantin din vremea lui Justinian (p. 19) și Vasile II (p. 23) ca și în aceea ilustrând răspândirea monumentelor bizantine (p. 36—37) nu figurează nici una dintre cetățile dunărene și dobrogene din secolele IV—VI. În ultima hartă sunt marcate monumentele tîrziu de la Argeș, Snagov, Hurez, Voronet și Humor, dar nu apar de asemenea indicate nici unele dintre cele cunoscute din secolul X—XI.

5. Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din Istoria Dobrogel*, vol. II, *Români la Dunărea de Jos*, București, 1966, p. 562: „Toate în un loc și mai ales cele din secolul VII, constituie dovezi prețioase pentru continuitatea de viață și pentru legăturile populației locale cu capitala imperiului și cu alte centre bizantine din sud, într-o perioadă de timp când astfel de documente sunt numai rare, dar și puțin cunoscute”.

la Argeș, în secolul al XIII-lea⁶, similară cu cele de la biserică cimitirului din cetatea dunăreană Dinogetia-Garvă, aparținând veacului al XI-lea. Față de tehnica de clădire, bolovani alternind cu rinduri de cărămidă legată cu mortar, cunoscută încă la edificile din vremea lui Constantin cel Mare, în Dobrogea și continuată cu foarte mulți modificări pînă secolul al XIV-lea, la Argeș, Drobeta Turnu-Severin etc., cetatea de la Păcuiul lui Soare constituie o excepție, fiind placată în întregime cu boaluri imense de piatră, procedeu folosit mai ales în părțile răsăritene ale Imperiului (Armenia, Siria etc.) și aplicat în unele construcții europene, desigur sub influența meșterilor orientali. Nu trebuie să uităm faptul că înălțarea acestei impunătoare cetăți dunărene se situează în vremea împăratului Ioan Tzimiskes, el însuși de origină armeană, iar în aceeași perioadă un vestit arhitect armean Tiridate a fost chemat la Constantinopol pentru a întreprinde unele lucrări de reconstrucție a cupolei vestitei bazilici imperiale Sf. Sofia.

Din zona dobrogeană se va răspinde treptat la nordul Dunării tehnica smaltului în ceramică, a cărei producție locală o constatăm în secolul X—XI la Dinogetia—Garvă, Păcuiul lui Soare, Capidava, Axioapolis etc., tot atât de semnificativă ca și în alte orașe din peninsula balcanică. Smaltul asternut mai întîi cu economie direct, pe peretele de argilă al vaselor, se va aplica în secolul XIII—XIV peste un strat de angobă (albeală), dind astfel posibilitatea unei bogate ornamentări, procedeu generalizat la nord și la est de Carpați mai întîi în mediul de curte. În orașe și la mănăstiri, iar mai tîrziu adoptat și de meșteșugari rurali⁷. Prin olăria smaluită de lux constatăm însă cum pătrund în arta noastră o serie de motive decorative noi, în parte bizantine, în parte orientale, pigmentând astfel concepția ornamentală a artei românești⁸. Aceeași proces se poate urmări studiind podoabele și obiectele de metal⁹. Aceste două domenii împreună cu arhitectura ne apar în stadiu actual al cercetărilor cele mai grădite pentru cunoașterea nivelului de viață al clasei dominante aruncindu-ne o nouă lumină asupra procesului general de evoluție al artei românești, în etapa consiliului ei.

Dobrogea a mai filtrat însă culturile de pe teritoriul românesc încă de timpuriu, direct sau indirect, prin intermediul celei bizantine, unele elemente orientale. Încă din secolul IV—V apar în cetățile pontice și la Dinogetia în aceleasi complexe cu materiale bizantine obiecte de ceramică (talere, opațe) provenind din împăratul Egipt¹⁰. Flori de lotus stilizate decorează parția superioară a unor coloane și balustradă de cancellum, iar pe o stelă funerară păstrată în Muzeul de Arheologie din Constanța apare palmierul asociat cu crucea, simbolizând ideea arborelui ca

6. N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, Revue des Etudes Sud-Est Europeennes, tome VIII, 1970, no. 1, p. 5—81.

7. Petre Diaconu, Dumitru Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 27—46, fig. 6—20.

8. Steven Runciman, *La civilisation byzantine*, Paris, 1952, p. 190—193, se vorbește despre rolul diferitelor popoare în cadrul imperiului bizantin, autorul insistînd asupra modului de înflorire a celor mai înreprăzentări reprezentanți ai poporului armean în viață economică și politică a imperiului. Amintind cucerirea Armeniei de turcii selgiucizi Runciman afirma: „les Arméniens ne lui avaient pas seulement fourni plusieurs de ses souverains les plus énergiques mais aussi une grande partie de ses meilleurs hommes d'affaires. Ils eurent aussi une influence importante, bien qu'indéterminée encore aujourd'hui, sur l'art et la technique de Byzance. Aucune autre race n'obtint, en immigrant, une influence aussi grande que les Arméniens...”.

9. Corina Nicolescu, Paul Petrescu, *Ceramică românească tradițională*, București, 1974, p. 27—42. În această lucrare sunt indicate cele mai recente studii și descoperiri de ceramică bizantină importată și locală din țara noastră precum și din cadrul fostului imperiu, mai ales din Peninsula Balcanică, cu care olăria românească smaluită are o serie de trăsături comune.

10. Ibidem, capitolul intitulat „Semne”, p. 43—55, fig. 26 — 30, 34—47.

11. Razvan Theodorescu, *Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalice pe teritoriul României în secolele IV—XIV*, în volumul „*Pagini de vechie artă românească*”, București, 1970, p. 42—51; idem, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 106—109; p. 329—334.

12. Emilian Popescu, *Ceramică română tîrzie cu decor stampitat, descoperită la Histria. Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XVI, 1965, p. 695—724; C. Icoanu, *Opalite greco-române*, Muzeul regional de Arheologie Dobrogea, București, 1967, p. 133—143, opalite bizantine.

semn al sacrificiului¹³. De la mormintul sfintului Mina aflat în Egipt la Karmală Constanta¹⁴. Nu putem trece sub tăcere prezența unei bazilici de tip sirian la Callatis¹⁵, care poate fi pusă în legătură cu existența în acest oraș a unei mici colonii orientale, din care făcea parte și juristul Simplicius amintit într-o inscripție funerară¹⁶. Bazilica cu transept de la Tropaeum Traiani, constituind tot o excepție în arhitectura dobrogeană din această etapă, foarte rară și la sudul Dunării, unde apare la Filippi, în Macedonia, este la rîndul ei similară cu bazilica A din Perga Pamfiliei, în Asia Mică¹⁷. Procesul de „orientizare” a Dobrogei marcat prin mărturii amintite mai sus, din secolele IV—VI nu face decit să continue în fond unele legături mai vechi, stabilite în studiile recente chiar în secolul al III-lea i.e.n., care se pot urmări pînă în primul veac al erei noastre¹⁸.

Cu titlu de ipoteză, aşa cum am arătat mai sus, constructorii cetății din osimperiu. În domeniul ceramicii smălțuite am încercat în studii mai vechi să desprind grupa denumită „dunăreană” caracterizată prin predominanța motivului în val, de aceea „pontic”, în care apar motive caracteristice lumii orientale, comune producătorilor din cetățile de pe coasta Mării Negre din Bulgaria, țara noastră, vecchia Rusie, îndepărtata Georgia și Armenia. Știm din documente, confirmate de diferite descoperiri mai vechi sau mai recente, că poarta de intrare a produselor orientale pe pămîntul țării noastre a constituit-o mai ales zona nordică a Dobrogei, adică gurile Dunării împreună cu vechea cetate romano-bizantină, apoi genoveză Maurocastron. Comerțul genovez din orașele porturi Vicina, Lycosotomo și Maurocastron nu se limita doar la produsele italiene, ci cuprindea și o serie de mărfuri orientale, între care țesăturile dețineau primul loc. Sporadic, doar sub formă unor mici fragmente de vase, se poate constata că la Cetatea-Albă ajungau chiar produse chinezesti, mai precis porțelanul denumit seladon, iar în Moldova secolului al XV-lea, înainte de instaurarea dominației otomane apără faianța otomană zisă de Milet. Cioburi de acest gen au fost descoperite recent, cu prilejul cercetărilor arheologice de la mănăstirea Neamă și Putna.

Cea de a treia etapă interesantă, dar mai puțin cunoscută încă, în care Dobrogea a jucat desigur un rol important în relațiile cu Orientul Apropiat urmează secolului al XIV-lea, cind în urma frâmintărilor din această etapă, ea va intra în stăpinirea Imperiului otoman. În stadiu actual al cercetărilor, sint încă destul de puțin cunoscute chiar monumentele de arhitectură turcoască, înălțate de timpuriu la Babadag și Mangalia, clădiri modeste interesind în mod special începuturile arhitecturii otomane, fără legături cu construcțiile locale de tradiție bizantină. Din secolele XVI—XVIII cunoaștem cu mult mai bine diferențele aspecte ale artei decorative orientale — faianța produsă în vestul centru din Asia Mică de la Iznik, prețioasele țesături de mătase și fir din familia samitului, realizate în orașul turcesc Bursa, renunțat pentru cei 1000 de meșteri țesători, care lucrau aici în secolul al XVI-lea, broderiile curat orientale sau influențate doar sub ra-

13. Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, fig. 19, în text și fig. 2—8, 19 în sfârșit de text.

14. Ion Barnea, *Contribuții la studiul creștinismului în Dacia*, Revista Istorică Română, XIII, 1943, fasc. I, p. 38—42; idem, *Die Istorya Dobrogei*, col. II, p. 494; idem, *Cultura bizantină în România*, cat. 117.

15. Întreaga bibliografie în lucrarea de Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine*, p. 64, nota 72.

16. I. Barnea, *Istorya Dobrogei*, II, p. 462—463, printre locuitorii orașelor pontice, menționati în inscripții apar desul de mulți orientali, veniți desigur ca neguțători din Alexandria, Cesarea Capadocii, Epiphaneia Siliciei.

17. Ibidem, p. 469.

18. D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1962, p. 69—82, „Cu privire la răspândirea cultelor egiptene în Sicilia Mică”, autorul demonstrează pe baza analizei inscripțiilor, monedelor, sculpтурilor etc. că în orașele pontice Callatis, Tomis, Histria pătrunduse cultul divinităților egiptene Isla și Sarapis încă din sec. III i.e.n., Tomisul fiind cel mai puternic centru unde se alătura chiar un sanctuar al lui Sarapis.

19. Corina Nicolescu, *La céramique à vernis plombéous des X-e—XV-e siècles dans les Pays Roumains*, în revista „Faenza”, Boletino del Museo Internazionale delle Ceramiche in Faenza, 1965, II, fasc. V—VI, p. 98—115, pl. LVIII—LXIX, fig. 1—4; idem, *La céramique émaillée de Moldavie et le Proche Orient*, Studia et Acta Orientalia, 1968, VII, p. 197—197, fig. 1—8.

portul concepției ornamentale și.a., aflate în colecțiile din Moldova și Tara Românească, împreună cu frumoasele covoare de rugăciune existente în bisericile evanghelice ale sagilor din Transilvania¹⁹. În Dobrogea ne-a fost semnalată recentă descoperire a unor fragmente de vase de Iznik, la Ieni-Sala²⁰, obiectele turcești și tătărești din colecțiile muzeelor, fiind în mare parte majoritate produse recente de caracter etnografic sau în alte cazuri, mai nefericite, piese disparate colectionate din bazarele Stambulului pentru a înfrumuseța interioarele caselor avute în secolul trecut și la începutul secolului nostru, cind aceste produse constituau o adevarată modă în toată Europa. Această ultimă categorie nu poate interesa relațiile cu lumea Orientului Apropiat, fiind lipsită de valoarea unei mărturii istorice. În schimb este locul să semnalăm așezarea unor mici grupuri etnice orientale turco-tătare, pe teritoriul dobrogean, fapt care desigur că nu a rămas fără ecou asupra artei românești. Studiile etnografilor în acest domeniu sint încă la început, fără să fi ajuns însă la niste concluzii mai certe.

Călătorii străini, izvoarele interne, descoperirile arheologice, materialele aflate în tezaurele mănăstirilor dovedesc toate faptul că în secolele XVI—XVIII produsele orientale, provenind din vastul imperiu otoman circulau curenț pe piețele orașelor românești, la București, Tîrgoviște, Suceava, Iași, Brașov, Sibiu etc. Desigur că unele dintre ele erau negociate ca și în trecut în porturile Mării Negre și la gurile Dunării, chiar dacă altele, destul de multe erau aduse pe uscat prin peninsula Balcanică. Dobrogea și-a păstrat deci și în această vreme rolul de punct de legătură între lumea românească și Orientalul Apropiat, chiar dacă mărturile concrete de ordin material în stadiu actual al cercetărilor sunt încă sărate.

Sintetizând cele cîteva idei schițate mai sus, Dobrogea ne apare azi în raport cu restul teritoriului românesc ca o puternică bază a romanității, a culturii romano-bizantine și a celei mai tîrzii bizantine și orientale, cu nenumărate ramificații care pătrund cu mult mai adinc la nordul Dunării, ajungind pînă în zona carpațică, adevărată înimă a lumii românești.

DIE DOBRUDSCHA. Die Brücke zwischen Byzanz, Nahosten und die rumänische Mittelalterliche Kultur. (Zusammenfassung)

Die Ergebnisse neuer archäologischer und kunstgeschichtlicher Forschungen, vor allem das 4. bis 14. Jahrhundert betreffend, werfen ein neues Licht auf die Anordnung und die Entwickelungen der rumänischen Kunst und auf ihre Beziehungen zu Byzanz.

Die zahlreichen architektonischen Funde — besonders Schnuck und Keramik — die in den alten römisch-byzantinischen Flüssen (Histria, Callatis, Tomis, Dunajava, Sandava, Tropaeum Traiani, Noviodunum, usw.) in den letzten zwanzig Jahren gemacht wurden, bieten die Möglichkeit ein neues Gebiet provinzialer byzantinischer Kunst auf die Karte Südosteuropas und zwar des unteren Donauraumes zu übertragen. Es handelt sich um eine ausserordentliche künstlerische Blütezeit, die vor allem während der Herrschaft Justinian (527—565) stattfand und sich trotz aller Gefährdungen durch die Wanderungen der Slaven und Bulgaren, die schliesslich zur zeitweiligen Zerstörung der städtischen Lebensformen führten, bis zum Beginn des 7. Jahrhunderts fortsetzte. Heute erscheint uns Tatssache hinreichend gestellt, dass die Gebiete entlang der Donau und die Dobrudscha bis zum Mittel des 7. Jahrhunderts im Bereich des östlichen Kaiserreiches verblieben und an jener weiter Welt teilnahmen, die sich in Osteuropa und im Vorderen Orient gleichzeitig mit der Verleugnung der Hauptstadt des römischen Kaiseriums an die Ufer des Bosporus entwickelte. Im 10. Jahrhundert kann festgestellt werden, dass die Donau wieder die nördliche Grenze des Reiches darstellt und dass gleichzeitig mit der Wiedereroberung dieses Raumes durch Kaiser Johannes Tzimiskes, die im 6. bis 7. Jahrhundert zerstörten Besiedlungen wieder hergestellt oder sogar vergrössert und dadurch zu aktiven Zentren einer wirtschaftlichen und kulturellen städtischen Kultur geworden sind. Die Beziehungen der rumänischen Kunst des 7. Jahrhunderts zu der byzantinischen und orientalischen Kultur wurde im älteren Schrifttum durch die Zwischenringrolle des Balkans, vor allem Serbiens, erklärt. Dies war dann als die Beute an der Dobrudscha noch nicht entdeckt waren, sicherlich die einzige Erklärung. Die Funde der letzten Zeit geben den Untersuchungen über die Anfänge der rumänischen Kunst eine völlig neue Richtung. Die Brücke zu Byzanz, wie damals mit der balkanischen Romanität ist stets die Dobrudscha gewesen.

20. Idem, *Le Proche Orient et la conception décorative de l'art roumain et de l'art balcanique*, comunicare la cel de al treilea Congres Internațional de Studii balcanice și Sud-est europeene, se va publica în Revue des Etudes Sud-est européennes, 1975. În acest studiu este cuprinsă întreaga bibliografie a obiectelor de artă decorative (faiană, țesături, broderii) cercetate pînă în prezent, aflate în colecțiile mănăstirilor sau descoperite în săpăturile arheologice.

21. Informația o datorește D-lui Gavriil Simion, căruia îl mulțumesc pe această cale.